

τὴν σκοπιμότητα τῆς φύσεως εἰς τὰ καθ' ἕκαστα· πῶς τὸ βασίλειον τῶν ὀρυκτῶν προετοιμάζει τὴν ἐμφάνισιν τῶν φυτῶν, πῶς ταῦτα τρέφονται ἐκ τῆς γῆς καὶ πολλῶ μᾶλλον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πῶς ἄνευ τῶν φυτῶν τὰ ζῶα δὲν θὰ ὑπῆρχον, πῶς καὶ ταῦτα καὶ ἐκεῖνα χρησιμεύουσιν εἰς συντήρησιν τοῦ ἀνθρώπου, πῶς ὁ ἐλάχιστος ὀργανισμὸς μυρίας ἔχει σχέσεις πρὸς τὸ περιέχον αὐτόν, καὶ πῶς ἀφ' ἑκάστου σημείου τῆς οἰκουμένης ἀπορρέουσι σχέσεις ἀναρίθμητοι πρὸς πάντα τὰ ἄλλα σημεία τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ, αἵτινες ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Θεὸς πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησε. Καὶ ἐὰν ἀναβιβάσθῃς εἰς τὸν οὐρανόν, οὐχὶ διὰ τῆς φαντασίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιστήμης, διὰ τῆς θετικωτέρας τῶν ἐπιστημῶν, ὅποια ἐκπληξίς καὶ ὅποῖον ἄφατον μεγαλεῖον. Ἀπηρίθμησεν ἡ ἀστρονομία ὅσα ἠδυνήθη τῶν οὐρανίων σώματων, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις παντὸς ὑπολογισμοῦ, ἐζύγισε τὸν ὄγκον, ὥρισε τὰς διαστάσεις αὐτῶν, ἐπηλήθευσε διὰ τῆς ἀναλύσεως ὧν προχέουσιν ἀκτίνων τὰς οὐσίας ἐξ ὧν συνίστανται, διέγραψε τὰς τροχιάς ἃς διέρχονται, ὑπελογίσθη ἀκριβῶς τὰς ἀποστάσεις αἵτινες τὰ διαχωρίζουσι, τὴν ταχύτητα τῶν κινήσεών των, τὴν δύναμιν τῆς πρὸς ἀλληλα ἔλξεως, διεῖδε τὸ

φῶς καὶ τὰ χρώματα δι' ὧν διαλάμπουσι, καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἀτελευτήτου ταύτης ἀκτινοβολῆς μυριάδων ἡλίων, οὐδὲν εὔρηκε τυχαῖον, οὐδὲν ἄτακτον, πανταχοῦ συμμετρίαν καὶ ῥυθμὸν καὶ ἁρμονίαν, πανταχοῦ νόμον, ὃ ἐστὶ πανταχοῦ λόγον καὶ πρόνοιαν. Ἦν ἔρωτῶ σε, φίλτατέ μοι, ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς σοφὸς καὶ ἀλάνθαστος, δύναται νὰ ἔχη ἀτελείας ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον; διατί ἡ ἐξαιρέσις αὕτη πρὸς τὸ ἐπὶ γῆς τελειότερον πλάσμα; ἀγαθὸς πρὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν ὁ Θεός, διότι τὴν διέπλασε καὶ διεκόσμησε διὰ πάσης καλλονῆς, δύναται νὰ μὴ εἶναι τοιοῦτος πρὸς ἡμᾶς; διατί ἡ ἀδικία αὕτη, ἐν ᾧ ἡ φύσις τὸν ἀγνοεῖ καὶ τὸν μαρτυρεῖ ἀκουσίως, ἄνευ συνειδήσεως καὶ λόγου, καὶ ἡμεῖς ἀνυψούμεθα πρὸς αὐτὸν διὰ τῆς γνώσεως, τὸν ἐπικαλούμεθα διὰ τῆς καρδίας, καὶ τείνομεν πρὸς αὐτὸν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς μας; Ἀλλὰ βλέπω τὸ μειδίαμα τῆς ἀπιστίας εἰς τὰ χεῖλη σου, καὶ ἔχω εἰσέτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὰ ζοφερά χρώματα δι' ὧν μοι περιέγραψας τὰ κακὰ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ σε ἀκούω λέγοντα· τί με ὠφελεῖ ἔάν ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες εὐημεροῦσιν, ἐν ᾧ ἐγὼ πάσχω; τὸ κακὸν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει;

καὶ ἐὰν ὑπάρχη, πῶς δικαιολογεῖται, πῶς συμβαδάζεται μετὰ τὴν ἀπειρον δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ὃν μοι ἀπέδειξας; — Ναί, φίλε μου, τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα, ἢ τοῦλάχιστον τὸ πρακτικὸν μέρος τοῦ ζητήματος, καὶ περὶ τούτου ὑπόσχομαι νὰ πραγματευθῶ ἐν τῇ προσερχεῖ ἐπιστολῇ μου.

Η'

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Σοὶ ὑπεσχέθην, ἀγαπητέ μοι, νὰ σοὶ γράψω σήμερον περὶ κακοῦ. Ἀλλὰ δὲν πρέπει ν' ἀπατώμεθα. Οὔτε ἐγὼ δύναμαι, οὔτε σὺ βεβαίως ἀπαιτεῖς νὰ σοὶ δικαιολογήσω ὅλα τὰ κακὰ τοῦ κόσμου τούτου, οἷα δήποτε καὶ ὅσα δήποτε εἶναι. Τοῦτο ἀδύνατον, διότι ἀληθεύει καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι ἐλέγομεν περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσεως, ὅτι δηλαδὴ ἐὰν ἐγνωρίζομεν ὅλους τοὺς λόγους ὅλων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, θὰ εἶχομεν περὶ αὐτοῦ τὴν τελείαν ἐκείνην γνῶσιν ἣν μόνος δύναται νὰ ἔχη ὁ ποιήσας αὐτὸν Θεός. Καὶ ἐπαναλαμβάνω ὅ,τι σοὶ εἶπον ἀπ' ἀρχῆς, ὅτι ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν τὴν ἀξίωσιν ὅτι δικαιούμεθα νὰ ἡξεύρωμεν τὰ πάντα, ἢ οὐδέν,

καὶ ὅτι ἐὰν δὲν ἤξεύρομεν τὰ πάντα, οὐδὲν ἤξεύρομεν. Ὅσα δυνάμεθα νὰ ἤξεύρωμεν περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ ἐν γένει, περὶ τῆς πηγῆς αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν πρὸς τὸ ἀγαθὸν σχέσεων αὐτοῦ, ἀρκοῦσιν ἵνα ὑποστῶμεν μεθ' ὑπομονῆς καὶ ἐλπίδος μείζονος ἀγαθοῦ καὶ ὅσα τῶν κακῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δικαιολογήσωμεν.

Περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ ἐπεθύμουν πρῶτον νὰ σοὶ λαλήσω, διότι τοῦτο εἶναι τῶντι τὸ πρῶτον ζήτημα. Ἐσκέφθης ποτὲ περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ, καὶ ἔχεις καθαρὰν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν; Ὑπῆρξε φιλοσοφικὴ σχολὴ ἣτις ἤρνεϊτο τὴν ὑπαρξίν τοῦ κακοῦ. Οἱ στωϊκοὶ δὲν ἐθεώρουν τὸ κακὸν ὡς αὐθύπαρκτον, καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγον ὅτι παρυσίσταται τῷ ἀγαθῷ, καὶ μέχρι τινὸς εἶχον δίκαιον, διότι τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι δύο συσχετικαὶ ἔννοιαι, καὶ νοοῦνται δι' ἀλλήλων. Τὸ κακὸν εἶναι ἐλάττωσις ἢ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ὅπως νοήσωμεν τί εἶναι, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν τί εἶναι τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἐξ ὧν ἤδη εἶπομεν, ἤξεύρεις ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ πλήρης πραγματοποίησις τοῦ προορισμοῦ τῶν ὄντων. Ἐκ τούτου ἐπεταὶ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ὄντος τινὸς ἢ ὅταν γνωρίσωμεν ποῖος εἶναι ὁ ἀληθὴς αὐτοῦ προορι-

σμός· διὰ τοῦτο μέγιστον μέρος τῶν ἀγαθῶν ἀγνοοῦμεν, διότι ἀγνοοῦμεν τὸν προορισμὸν τοῦ πλείστου μέρους τῶν ὄντων. Πότε ἀποκαλύπτεται ἀριδῆλως ἡμῖν ὁ προορισμός; Ὅτε πρόκειται περὶ τινος ὄντος ὅπερ διὰ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ συστάσεως τείνει προφανῶς πρὸς τι τέλος. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐνόργανα, εἴτε φυτὰ εἴτε ζῶα τοιοῦτος εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνοργάνου φύσεως δὲν γνωρίζομεν, διότι τὸν σκοπὸν αὐτῆς δὲν κατανοοῦμεν, εἰμὴ καθ' ὅσον σχετίζεται πρὸς τὸν ἡμέτερον προορισμὸν καὶ ὑπηρετεῖ εἰς αὐτόν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ ἡ ἀνόργανος φύσις οὔτε αἴσθησιν ἔχει, οὔτε συνείδησιν, οὔτε βουλήν, οὔτε λόγον, οὔτε νόησιν, καὶ εἰς τὰ στοιχειᾶ ταῦτα ὑπάρχει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πρὸς αὐτὴν οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἕτερον κυρίως ὑπάρχει. Ἄλλ' ἅμα ἐμφαίνεται ὁργανισμός, παρίσταται καὶ ἰδιαίτερος προορισμὸς τοῦ ὁργανισμοῦ τούτου, καὶ ἀναφαίνεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ ἄψυχοι ὁργανισμοὶ τῶν φυτῶν δὲν συναισθάνονται τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν, καὶ ἂν οὐχὶ αὐτά, ἡμεῖς διαγινώσκομεν τί εἶναι τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν αὐτῶν. Ὁ προορισμός, καὶ ἐπομένως τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ἐκδηλοῦται σαφέστερον ἐν τοῖς ἐμψύχοις, διότι

τότε ἄρχεται αἰσθησις, συνείδησις, αὐτενέργεια καί τις νόησις, ὥστε τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν τῶν ζώων δύνανται σχετικῶς νὰ ὀρισθῶσιν. Ἄλλ' ἡ ἔννοια τοῦ προορισμοῦ ἐκλάμπει φαινοτάτη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ αἱ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ τὴν συμπαρακολουθοῦσι. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ πλήρης πραγματοποίησις τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, τὸ κακὸν εἶναι ἡ ἀτελής ἐκπλήρωσις ἢ ἡ μὴ ἐκπλήρωσις αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἕκαστον στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως συντελεῖ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτην, ἔπεται ὅτι πρὸς ἐν ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων ὑπάρχει ἀγαθὸν καὶ κακόν. Βλέπεις λοιπὸν ὅτι τὸ κακὸν ἐκτείνεται καὶ διακλαδοῦται ὅσω τὸ ἀγαθόν· ὅπου ὑπάρχει ἀγαθόν, δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ κακόν παρεμποδίζον ἢ ἐλαττοῦν αὐτό· δὲν παραγνωρίζω ἄρα οὔτε τὴν ὑπαρξίν οὔτε τὴν ἔκτασιν τοῦ κακοῦ. Ἄλλ' ἐντεῦθεν προκύπτει παρήγορος σκέψις, ὅτι δηλαδή ἐπειδὴ ὁ προορισμὸς τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὅπως δήποτε ἐκπληροῦται, τὸ ἀγαθὸν ὑπερισχύει τοῦ κακοῦ καὶ τὸ μεταβάλλει, καὶ τὸ κακόν, παρυσιστάμενον τῷ ἀγαθῷ, χρησιμεύει ὡς κέντρον καὶ ἐλαττήριον αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄλλὰ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ κακοῦ πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ περὶ τῆς ἀναλογίας καθ' ἣν δια-

νέμονται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, θέλω διαλάβει
 βραδύτερον. Ἐν τούτοις, ἐξ ὧν εἶδομεν μέχρι
 τοῦδε, ἔχομεν κακὰ οὐκ ὀλίγα, βασανίζοντα τὸν
 ἄνθρωπον καθ' ἕκαστον στοιχεῖον καὶ κατὰ πᾶ-
 σαν στιγμὴν τῆς ὑπάρξεώς του· κακὰ τῆς φύσεως
 ἀπειλοῦντα τὴν ζωὴν του ἢ τὴν εὐημερίαν του·
 κακὰ τοῦ σώματος, νόσοι, ἐλαττώματα, πληγαί,
 θάνατοι παντὸς εἶδους· κακὰ τοῦ πνεύματος, ἐλ-
 λείψεις, ἀδυναμίας, πλάναι τοῦ νοός· κακὰ ἠθικά,
 αἰσθηματὰ ἐπικίνδυνα, πάθη ἀνήμερα, ἔξεις παρεμ-
 ποδίζουσαι τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρετῆς· κακὰ τῆς
 οἰκογενείας, λύπαι οἰκειακαί, νοσήματα, ἀποτυ-
 χίαι· κακὰ τῆς κοινωνίας, ἀδικίαι, φθόνοι, μίση,
 συκοφαντίαι, καταδιωγμοί, ἐπαναστάσεις, πόλε-
 μοι, κατακτήσεις, ὑποδουλώσεις. Δὲν εἶναι ταῦτα
 τὰ κακὰ περὶ ὧν μοι ἔγραψας, καὶ ἅτινα ἀπαι-
 τεῖς νὰ σοι δικαιολογήσω; Τοῦτο θέλω προσπα-
 θήσῃ, ἀλλὰ πρῶτον ἐπίτρεψόν μοι νὰ ζητήσω
 μετὰ σοῦ εἰάν πάντα τὰ κακὰ ταῦτα δυνάμεθα
 ν' ἀναγάγωμεν εἰς ἓν μόνον εἶδος. Νομίζω ὅτι
 δυνάμεθα. Τὸ κακὸν εἶναι πάντοτε ἔλλειμμα,
 ἀτέλεια, *bonum ex integra causa, malum*
autem ex quolibet defectu, ὡς ἔλεγον οἱ σχο-
 λαστικοί, ὃ ἐστίν, ἐν ἄλλοις λόγοις, ὑπάρχει τὸ
 κακόν, διότι οὔτε ὁ ἄνθρωπος εἶναι τέλειος, οὔτε

ὁ κόσμος. Ἐὰν ὁ υἱλικὸς κόσμος ὑπηρετεῖ ἡμῖν ἄνευ δυσκολίας, ἄνευ κόπου, ἐὰν ἡ ζωὴ μας δὲν εἶχεν ὄρια, ἐὰν δὲν ἦτο εἰμὴ παντοτεινὴ ἡδονή, ἐὰν εἶχομεν δύναμιν ἀπεριόριστον, ἐὰν ἡ διάνοιά μας ἐγίνωσκε πᾶσαν ἀλήθειαν, ἐὰν ἡ καρδιά μας ἠγάπα, καὶ ἡ θέλησις ἡμῶν ἔπραττε πᾶν ἀγαθόν, θὰ εἶχομεν τελείαν μακαριότητα, καὶ οὐδὲν κακὸν θὰ τὴν διετάραττεν. Ἀλλὰ νοεῖς, φίλε μου, ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ἴδια μόνου τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν πλάσμα αὐτοῦ, ὃν ἐξ ἀνάγκης πεπερασμένον, δύναται νὰ ἔχῃ τὴν τελειότητα τοῦ ἀπείρου, ὥστε τὸ συμπέρασμα ποῖον εἶναι; ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἀνεξάλειπτον καὶ ἀχώριστον πάσης φύσεως πεπερασμένης, καὶ τὸ μόνον ζήτημα ὅπερ δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἀνάγεται εἰς τὸ μέτρον καθ' ὃ τὸ κακὸν ὑπάρχει, καὶ εἰς τὴν ἀναλογίαν καὶ σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ τοῦτο μᾶς φέρει εἰς ἄλλην σκέψιν ἐπίσης σπουδαίαν. Ὅτε παραπονούμεθα πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὰ κακὰ ὅσα ὑπομένομεν, λ. ᾠ. διὰ τὴν βραχύτητα τῆς ζωῆς, διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ σώματος ἢ τοῦ πνεύματος, νομίζεις ὅτι θὰ ἡμεθα ἠὺχαριστημένοι, ἐὰν εἰσακούων τῶν δεήσεών μας ἔδιδεν ἡμῖν ὅσα παρ' αὐτοῦ ζητοῦμεν; Ὁχι, μυριάκις ὄχι. Ἐὰν ἡ ζωὴ μας ἐμετρεῖτο δι' αἰώνων ἀντὶ ἐτῶν, ἠθέλομεν

παραπονεθῆ ὅτι οἱ αἰῶνες εἶναι ὀλίγοι, διότι τότε
 θὰ ἦσαν πρὸς ἡμᾶς ἀπαραλλάκτως ὡς εἶναι τώρα
 τὰ ἔτη· ἐὰν ηὔξανεν ἡ δύναμις, ἡ σοφία καὶ ἡ
 εὐημερία μας κατὰ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς εὐχάς
 μας, πάλιν θὰ ἐπεθυμοῦμεν αὐξήσιν μεγαλητέραν.
 Καὶ διατί ἡ ἀπληστία αὕτη; Δι' ὅ,τι σοὶ εἶπον
 ἐν τινι τῶν περὶ ψυχῆς ἐπιστολῶν μου, διότι ὁ
 ἄνθρωπος καθὼς ἔρχεται ἐκ τοῦ ἀπείρου, καὶ ζῆ
 ἐν τῷ ἀπείρῳ, τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον, καὶ ἐν
 αὐτῷ μόνῳ δύναται νὰ εὕρη ἦν ποθεῖ μακαριό-
 τητα· καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἔλλειμμα, δὲν εἶναι
 ἀδυναμία, εἶναι ἀπ' ἐναντίας πηγὴ δυνάμεως καὶ
 μεγαλείου· ὁ ἄνθρωπος ἡδύνατο νὰ ὀρισθῆ ὄν πε-
 περασμένον ὅπερ τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον, καὶ νοεῖς
 κάλλιστα ὅτι ὁ ὀρισμὸς οὗτος ἰσοδυναμεῖ μὲ ἄλλον,
 ὄν ἄλλοτε σοὶ ἀνέφερον, καὶ καθ' ὄν ὁ ἄνθρωπος
 εἶναι ζῶον θρησκευτικόν. Ἄλλ' ἄς ὑποθέσωμεν
 ὅτι ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ πληροῖ ἐνὸς ἐκάστου τὰς
 εὐχάς, νομίζεις ὅτι αἱ εὐχαὶ αὗται δύνανται νὰ
 συμβιβασθῶσιν; Ὅ,τι ζητεῖ ὁ εἷς εἶναι ἐναντίον
 πρὸς ὅ,τι ζητεῖ ὁ ἕτερος, ὅ,τι εἶναι κακὸν πρὸς ἐμὲ
 εἶναι ἀγαθὸν πρὸς ἄλλον ἀξιώτερον ἴσως ν' ἀπο-
 λαύσῃ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου· ὁ καιρὸς ὅστις βλά-
 πτει τὴν συγκομιδὴν γεωργοῦ τινος εἶναι ἴσως
 ἀναγκαῖος εἰς τὰ προϊόντα ἄλλου γεωργοῦ πτωχο-

τέρου· γνωρίζεις, φίλε μου, ὅλας τὰς σχέσεις καθ' ἃς συμπλέκονται καὶ διανέμονται τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ δύνασαι νὰ διῆσχυρισθῆς ὅτι ὑπάρχει κακὸν ἀπόλυτον, ἄσχετον πρὸς οἶον δῆποτε ἀγαθόν; "Ὁχι, κακὸν ἀπόλυτον δὲν ὑπάρχει, καθὼς δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀπόλυτον ἀγαθόν, καὶ δι' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν λόγον ὅστις εἶναι τὸ πεπερασμένον τῆς ἡμετέρας φύσεως. Πόσον εἶναι ἐσφαλμένα αἱ κρίσεις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτε πρόκειται περὶ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ εὐημερίας! Τὸ μέγιστον κακὸν ὅπερ δύναται νὰ ἐνσκήψῃ εἰς τὴν ζωὴν τινος ἀνθρώπου εἶναι ἴσως τὸ μέγιστον τῶν εὐεργετημάτων, καὶ οὐχὶ σπανίως ἡμεῖς αὐτοὶ τὸ ἀναγνωρίζομεν μετὰ ταῦτα. Πρόσθεε εἰς πάντα ταῦτα ὅλα τὰ κακὰ ὅσα πλάττει ἡ φαντασία μας, καὶ εἶναι ἀνύπαρκτα, ἢ εἶναι φόβοι ἀδικαιολόγητοι, ἐλπίδες παράλογοι, ἐπιθυμίαι πονηραὶ τῆς καρδίας μας, ἐφέσεις τῶν παθῶν μας, συνέπειαι ἀναπόφευκτοι τῶν κακῶν μας πράξεων μεταδιδόμεναι ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, καὶ θέλεις ἴδῃ πόσον ἐλαττοῦται ὁ ἀριθμὸς τῶν κακῶν διὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἐδικαιούμεθα νὰ παραπονεθῶμεν. Τίς δύναται εὐσυνειδήτως νὰ εἴπῃ ὅτι κατ' οὐδὲν ἡμαρτε, πᾶν ἀγαθὸν ἔπραξε, πᾶν κακὸν ἀπέφυγε,

καὶ οὐχ ἤττον κακοδαιμονεῖ; Ἐὰν τοιοῦτος ἄνθρωπος ὑπάρχη, δὲν κακοδαιμονεῖ, εἶναι ὁ εὐτυχέστερος τῶν ἀνθρώπων, διότι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν μεγίστην, τὴν μόνην ἀληθῆ καὶ ἀναφαίρετον εὐδαιμονίαν, τὴν συνείδησιν τῆς ἀρετῆς του. Ἀλλὰ πρέπει νὰ εἰσέλθωμεν εἰς βαθυτέραν ἀνάλυσιν καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ ἀκολουθήσης.

Εἶπομεν ὅτι τὸ κακὸν τῆς ὑλικῆς φύσεως δὲν διαγινώσκεται εἰμὴ καθ' ὅσον σχετίζεται πρὸς ἡμᾶς, ἀλλ' οὐσιωδῶς τί εἶναι, τὸ κακὸν τοῦτο; Ἐὰν ἐρωτήσης τοὺς ἐπιστήμονας, θέλουσιν εὐκόλως σοὶ ἀποδείξει, ὅτι εἶναι στοιχεῖον τῆς καθολικῆς τάξεως καὶ τῆς προοδευτικῆς τελειοποιήσεως τοῦ κόσμου. Αἱ μεγάλαι ἐπαναστάσεις ἅς ὑπέστη ἡ ὑδρόγειος σφαῖρα, αἱ μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν συγκινήσεις αὐτῆς δι' ὧν καταστρέφονται ἐνίοτε ὀλόκληροι χῶροι, αἱ θύελλαι, αἱ τρικυμῖαι, αἱ καταιγίδες, πάντα ταῦτα εἶναι μέρη τῆς τάξεως ταύτης. Ὑπάρχει μέγα μέρος τῶν φαινομένων τούτων οἷον τὰ μετεωρολογικὰ, ἅτινα δὲν ὑπέβαλεν εἰσέτι ἡ ἐπιστήμη εἰς τοὺς ἀπαρεγκλίτους νόμους οὓς ἀνεκάλυψεν εἰς ἄλλας χώρας τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη προβαίνει μετὰ μείζονος καθ' ἑκάστην ταχύτητος, χάρις εἰς τὰ τελειότερα μέσα

δι' ὧν γίνονται, μεταδίδονται καὶ συμπαραβάλλονται αἱ τῶν φαινομένων τούτων παρατηρήσεις, καὶ ἴσως δὲν εἶναι μακρὰν ὁ καιρὸς καθ' ἣν μετεωρολογία θέλει ἔχει τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν καὶ βεβαιότητα τῶν ἄλλων φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ νοεῖς ἀμέσως ὅτι πᾶσα πρόοδος κατὰ τὴν μελέτην τῶν φαινομένων τούτων παρέχει ἐνταυτῷ καὶ νέα μέσα πρὸς ἀποφυγὴν ἢ ἐλάττωσιν τῶν καταστρεπτικῶν συνεπειῶν αὐτῶν. Ἄλλ' ἐν τούτοις, θέλεις μοὶ εἶπει, ὁ ἄνθρωπος γίνεται θῦμα τῶν συνεπειῶν τούτων. Τοῦτο ἀναντίρρητον, ἂν καὶ ἐνταῦθα ἐγχωρεῖ ἡ ἐξέτασις, ἐὰν οὐδὲν παρέλειψε τῶν μέσων δι' ὧν ἠδύνατο ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Ὅταν ὁμως εἶναι θῦμα ὅλως ἀθῶον, πάλιν ἐξεταστέον, ἐὰν ἄλλα μείζονα δυστυχήματα τῷ ἐπεφυλάττοντο, καὶ ἐπὶ τέλους τί φοβεῖσαι; μήπως ὁ Θεὸς ἐγκαταλείψῃ τὰ ἀθῶα θύματα τῶν ἀναποφεύκτων κακῶν τῆς φύσεως; Λάβε ὀλίγην εἰσέτι ὑπομονήν, καὶ ἐλπίζω νὰ σοὶ ἀποδείξω ὅτι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν περιορίζεται εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἐπιγείου ζωῆς του, ὅτι αὕτη εἶναι μόνον προετοιμασία ἄλλης μελλούσης, ὅτι ἐδῶ μόνον ἀγωνιζόμεθα, ἀλλ' ἀπολαμβάνομεν ἀλλαχοῦ πλήρες τὸ βραβεῖον τῆς ἀρετῆς μας. Ἀνέβαλον ἐπίτηδες τὸ συμπλήρωμα